

Iwona Pietrzkiewicz

ORCID: 0000-0002-2479-6918
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej

Homo politicus – homo medialis.
O kulturze politycznej szlachty polskiej
w XVI wieku. Edmund Kotarski, *Media*
i kultura polityczna szlachty polskiej
***XVI wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo**
Uniwersytetu Gdańskiego 2025),
ss. 498

Kreślony w badaniach obraz obecności tekstu w kulturze dawnej ujawnia wielowątkowość i złożoność tej problematyki. Niewątpliwie jednym z badaczy, którzy konsekwentnie od lat prowadzą badania skoncentrowane na polskiej literaturze dawnej, a zwłaszcza niedocenianym i trudnym obszarze piśmiennictwa okolicznościowego, osadzonego w kontekstach polityczno-społecznych, jest Edmund Kotarski. Badacz literatury i kultury staropolskiej, publicystyki oraz tradycji retorycznej, edytor, inicjator badań nad kulturą literacką dawnego Gdańska, a w końcu twórca marynistyki staropolskiej.

W kręgu jego zainteresowań badawczych dominuje zwłaszcza proza publicystyczna i okolicznościowa poezja XVI–XVIII wieku oraz wczesna, polska literatura marynistyczna¹. Podejmując te wątki, Edmund Kotar-

1 Spośród znanych prac warto przypomnieć, m.in.: Edmund Kotarski, *Publicystyka Jana Dymitra Solikowskiego* (Toruń: Państwowe Wydawnictwo, 1970);

ski wszedł w obszar badawczy długo niedocenianej, a nawet deprecjonowanej twórczości bezpośrednio powiązanej z życiem społecznym i politycznym dawnej Rzeczypospolitej – literatury okolicznościowej. Przypomnijmy stwierdzenie:

Okolicznościowa literatura polityczna, zwłaszcza zaś okolicznościowa poezja polityczna, była dziedziną przez pół wieku z okładem, odkąd ją odkryto, ezoteryczną, tworzącą zamknięty w sobie rezerwat badawczy dla niewielu wtajemniczonych. Ludzie zresztą w literaturze stateczni sami się trzymali z daleka od tej okolicznościowej literatury i odstraszała od niej..., jako od rzeczy mało poważnej, nierentownej pod względem naukowym, którą nie warto wcale się zajmować...²

Kotarski docenił znaczenie tych czasem drobnych i rozproszonych tekstów dla odtworzenia rozwoju ówczesnej kultury politycznej, pokazania wykorzystywanych w nim metafor, odniesień do motywów znanych z komunikacji wizualnej, a w końcu wskazania roli mediów w kulturze dawnej Polski³.

W 55. rocznicę założenia Uniwersytetu Gdańskiego uhonorowano wieloletnią pracę Edmunda Kotarskiego, który pracował tu od momentu jego powstania – wydano dwa tomy podsumowujące dorobek autora: *Media i kultura polityczna szlachty polskiej XVI wieku* oraz *W Gdańsku XVI–XVII wieku. Szkice*⁴. Szczególne znaczenie ma ta pierwsza praca, w której Kotarski jako badacz staropolskiego dziedzictwa opisał „kreatywną siłę” ówczesnych mediów: „nośników poglądów, opinii i mniemań”

idem, *U progu marynistyki polskiej. XVI–XVII wiek* (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1978 [1979]); *idem*, *Muza gdańska Janowi Sobieskiemu 1673–1696* (Wrocław: Ossolineum, 1985); *idem*, *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku* (Gdańsk: Instytut Bałtycki, 1993); *idem*, *Muza gdańska Janowi Sobieskiemu 1673–1693* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985).

- 2 Juliusz Nowak-Dłużewski, „Staropolska okolicznościowa literatura polityczna w rękopisach, jej charakter i postulaty wydawnicze”, w *Z historii polskiej literatury i kultury. Studia* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1967), 143. Szerzej na ten temat: Janusz Pelc, „Problemy badań literatury okolicznościowej Rzeczypospolitej szlacheckiej”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (25) 1990: 91–106; Teresa Michałowska, „Literatura okolicznościowa”, w *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze – Renesans – Barok)*, pod red. T. Michałowskiej (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990), 420–424.
- 3 Edmund Kotarski, *Kultura medialna średniowiecza* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2017).
- 4 *Idem*, *Media i kultura polityczna szlachty polskiej XVI wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2025); *idem*, *W Gdańsku XVI–XVII wieku. Szkice* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2025).

ujawnianą „w żywym słowie, piśmie i druku”⁵. Przypomnieć wypada, że wiele lat wcześniej autor sformułował definicję publicystyki staropolskiej, doceniając „nieliterackie” i doraźne akty twórcze, niezwykle mocno osadzone w rzeczywistości historycznej⁶.

Wydana właśnie książka *Media i kultura polityczna szlachty polskiej XVI wieku* podsumowuje dotychczasowe prace Kotarskiego, starając się pokazać tytułowe zagadnienie systemowo, w kontekście stanu kultury staropolskiej i jej instytucji, powszechnie znanych i wykorzystywanych języków czy relacji wypowiedzi ideowej z literacką oraz związków retoryki z publicystyką. Autor zakłada, że

media oralne, media pisma i druku... odgrywały niebagatelną rolę w systemie komunikowania się jednostek i zbiorowości, a wybór nośnika przekazu z punktu widzenia szesnastowiecznego szlachcica nie był kwestią marginalną ani przypadkową. Ponadto partner rozmowy, dyskusji, debaty czy dysputy cenili respektowanie dobrych obyczajów medialnych...⁷

Edmund Kotarski prezentuje bardzo ciekawe podejście do badania przeszłości. Ważne dla niego są oczywiście źródła, ale nie mniej ważna pozostaje kwestia zróżnicowanej narracji, realizowanej przez określone środowiska. W swoich badaniach historycznych zorientowanych na kulturę i jej przejawy prezentuje szerokie spojrzenie i szuka nowych metod interpretacyjnych. Pokazuje z jednej strony wybrane i reprezentatywne według niego gatunki oraz „sposoby przekazu” tekstów, a z drugiej modele ich odbioru.

Autor dostarcza czytelnikowi wielu przykładów ilustrujących wprost, jak działały ówczesne instytucje medialne, oraz pokazuje, jakie formy publicystyczne stosowano w tym czasie. Kotarski upatruje narodzenia się kultury politycznej w kontekście pewnych tzw. „stałych kulturowych”, które pobudzały ówczesnych do poznawania rzeczywistości oraz jej interpretowania. Jako badacz skupia się na genezie twórczości, jej związkach z istotnymi wydarzeniami rangi państwowej, miejskiej czy prywatnej. Według Kotarskiego powstające wtedy teksty i przekazy uzasadniały oraz kolportowały konkretną wizję wartości kształtującą kulturę, także tę polityczną. Podkreśla, że kultura polityczna szlachty w XVI wieku rozwijała się głównie w relacji do: monarchii, porządku polityczno-społecznego, jej prerogatyw wobec stanów niższych, ładu parlamentarnego,

5 *Idem, Media i kultura polityczna szlachty polskiej XVI wieku*, 11.

6 *Idem, Dziedzictwo i tradycja. Szkice o literaturze staropolskiej* (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1990), 126.

7 *Idem, Media i kultura polityczna szlachty polskiej XVI wieku*, 18.

norm prawnych, etycznych i obyczajowych oraz aktualnych problemów państwa⁸.

Edmund Kotarski zestawia tworzone w konkretnych okolicznościach mowy polityczne z powstającymi licznie wierszowanymi wypowiedziami na tematy polityczne. Posługując się przykładem *Odprawy posłów greckich* Jana Kochanowskiego, wskazuje, jak ważną rolę odgrywał humanistyczny dramat polityczny. W końcu sięga także po emendacje i parenezy jako powszechne formy w komunikacji staropolskiej, posiadające znaczenie pouczające i dydaktyczne. Uwaga Kotarskiego koncentruje się również na kwestiach kontekstu interpretacyjnego, uwzględniającego istnienie rytuału, oraz metafory – jako przejawów wypowiedzi artystycznej. Według autora punktem odniesienia politycznych tekstów okolicznościowych są zróżnicowane formy: zwłaszcza proza kaznodziejska i oratorska, spektakle teatralne i inscenizacje parateatralne, a nawet architektura, malarstwo i grafika czy numizmatyka (Kotarski konsekwentnie eksponuje powinowactwo literatury okolicznościowej oraz sztuk plastycznych).

Podkreślić trzeba, że autor traktuje:

media oralne, skryptyalne i drukowane w roli nośników doraźnych prze-myśleń politycznych (w prozie i poezji), ale i emendacyjnych oraz parene-tycznych, powstał[ych] zarówno w strukturach państwa, jak i poza nimi, [...] jako wytwory szlacheckiej kultury politycznej, a zarazem jako czyn-niki uczestniczące w procesie jej kształtowania⁹.

Praca Edmunda Kotarskiego jest niewątpliwym przykładem szacunku dla słowa i tekstu, historycznej spuścizny piśmienniczej XVI-wiecznej Rzeczypospolitej we wszystkich jej przejawach. Ewidentnej pasji badawczej, otwartej na „słowo i pismo” reprezentującej czasem trudne i niedoceniane obszary staropolskiej twórczości. Umiejętność wyłuskania drobnych czasem przykładów, a przecież reprezentujących komunikację konkretnych zbiorowości Kotarski konfrontuje z szerokim ujęciem kulturowym. Analizuje polską kulturę szlachecką i polityczną w kontekście europejskiej kultury dawnej i mobilizuje czytelnika do zastanowienia nad przemianami „medialnymi” istotnymi dla ówczesnej Europy. Penetrując „zapomniane” obszary piśmiennictwa staropolskiego, szuka jego relacji z literaturą obcą i wskazuje wprost na ich zakorzenienie w rodzimej i europejskiej tradycji kulturowej.

8 *Ibidem*, 18–19.

9 *Ibidem*, 24.

Powtórzmy za autorem:

Media były dziełem człowieka i człowiekowi służyły. Istnienie i funkcjonowanie mediów oralnych, skryptualnych i druku oraz mediów wizualnych, bez udziału człowieka (partnera rozmowy, nauczyciela, kapłana, aktora, malarza, rzeźbiarza) było (i jest) wykluczone. Człowiek swoim działaniem zainicjował przełom w kulturze medialnej renesansu, i to nie tylko, co trzeba podkreślić, medialnej. Można mówić o przełomie w dziejach kultury w ogóle¹⁰.

Ta diagnoza wydaje się oczywista, jednak analizy, które pokazywałyby tak wieloaspektowo jej sens i skuteczność w określonym środowisku i czasie, nie są już tak powszechne, tym bardziej cenne są przykłady przytoczone przez Edmunda Kotarskiego.

Swoją analizą Kotarski potwierdził, że piśmiennictwo staropolskie to nie tylko nekropolia nazwisk i tytułów prac, ale również perspektywa atrakcyjnych badań, które to, oparte na interdyscyplinarnym ujęciu metodologicznym i uogólniających koncepcjach badawczych, owocują erudycyjną opowieścią o renesansowych środkach komunikacji w dawnej Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Książki i monografie

- Kotarski Edmund, *Dziedzictwo i tradycja. Szkice o literaturze staropolskiej* (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1990).
- Kotarski Edmund, *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku* (Gdańsk: Instytut Bałtycki, 1993).
- Kotarski Edmund, *Kultura medialna średniowiecza* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2017).
- Kotarski Edmund, *Media i kultura polityczna szlachty polskiej XVI wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2025).
- Kotarski Edmund, *Muza gdańska Janowi Sobieskiemu 1673–1693* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985).
- Kotarski Edmund, *Muza gdańska Janowi Sobieskiemu 1673–1696* (Wrocław: Ossolineum, 1985).
- Kotarski Edmund, *Publicystyka Jana Dymitra Solikowskiego* (Toruń: Państwowe Wydawnictwo, 1970).
- Kotarski Edmund, *U progu marynistyki polskiej. XVI–XVII wiek* (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1978 [1979]).

¹⁰ *Ibidem*, 465.

Kotarski Edmund, *W Gdańsku XVI–XVII wieku. Szkice* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2025).

Nowak-Dłużewski Juliusz, *Staropolska okolicznościowa literatura polityczna w rękopisach, jej charakter i postulaty wydawnicze*, w *Z historii polskiej literatury i kultury. Studia* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1967): 143.

Czasopisma

Pelc Janusz, „Problemy badań literatury okolicznościowej Rzeczypospolitej szlacheckiej”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 25 (1990): 91–106.

Rozdziały w monografiach

Michałowska Teresa, „Literatura okolicznościowa”, w *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze – Renesans – Barok)*, pod red. T. Michałowskiej (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990), 420–424.